

MŰHELYTANULMÁNY

Németh Zsombor

LICHTENBERG EMIL ÉS EGYÜTTESEI*

„Ki törődik nálunk a nemes és nagyszerű vokálzenével, az oratórium fölségesen barokk művészetével? Ki akar itt a tömegnevelés súlyos és hálátlan munkájára vállalkozni?” – tette fel a kérdést Lányi Viktor 1913. január 16-án a *Nyugat* hasábjain. A kérdés azonban már a cikk megjelenésekor költői volt, amint az a folytatásból kiderül: „most már van embere mindennek, ez a csendes és nagykaratú muzsikusz, aki pár éve dolgozik azon, hogy megteremtsen Budapesten valamit, ami minden jobb német és francia városban magától értetődően van és dolgozik: oratórium-együttest.”¹ Ez a „csendes és nagykaratú muzsikusz” Lichtenberg Emil (1874. április 2. – 1944. december 6.) volt, akinek a neve ma már csak viszonylag szűk körben ismert. A Szabolcsi–Tóth-féle *Zenei Lexikon* – más tudástárakhoz hasonlóan – is csak szűkszavúan „jeles karmester és zeneíró”-ként jellemzi.² Tanulmányomban fennmaradt dokumentumok, illetve korábban megjelent írásos visszaemlékezések felhasználásával kísérletet teszek arra, hogy bemutassam, Lichtenberg előadó- és közönségnevelő tevékenysége milyen szerepet játszott a magyarországi hangversenyélet alakulásában.³

Lichtenberg Emil 1892 és 1897 között a Zeneakadémia hallgatója volt; zongorát Szendy Árpádnál, zeneszerzést és karvezetést Hans Koesslernél tanult.⁴ Feltűnő,

* Az MTA BTK Zenetudományi Intézet „Lendület” 20–21. Századi Magyar Zenei Archívum és Kutatócsoportja által 2014. október 30-án a Zenetudományi Intézetben megrendezett *A holokauszt és a magyar zenei emlékezet* című zenetudományi konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata.

1 Lányi Viktor: „A Máté-passió előadása”. *Nyugat*, VI/2. (1913. január 16.). Lásd: Breuer János (szerk.): *Zenei írások a Nyugatban*. Budapest: Zeneműkiadó, 1978. 96–97., illetve <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00120/03868.htm> (hozzáférés: 2014. 10. 26.). A hangverseny adatlapját lásd a MTA BTK ZTI „Lendület” 20–21. Századi Magyar Zenei Archívumának *Koncertadatbázisában*: http://db.zti.hu/koncert/koncert_Adatlap.asp?kID=2312 (hozzáférés: 2014. 10. 27.).

2 [N. N.]: „Lichtenberg Emil”. In: Szabolcsi Bence–Tóth Aladár: *Zenei lexikon*. Átdolgozott új kiadás, Budapest: Zeneműkiadó Vállalat, 1965, II., 450.

3 Hozzá kell tennem, hogy – amint arra a cikk több pontján is utalni fogok – a források teljes körű fel-tártságának hiánya miatt előfordulhat, hogy az itt leírtak később pontosításra, kiegészítésre szorulnak.

4 Harrach József (szerk.): *Az Országos Magyar Királyi Zene- és Színművészeti Akadémia Évkönyve az 1892/3. tanévről*. Budapest: Athenaeum, 1893, 76.; uő (szerk.): *Az Országos Magyar Királyi Zene-Akadémia Évkönyve az 1893/4. tanévről*. Budapest: Athenaeum, 1894, 73., 75.; uő (szerk.): *Az Országos Magyar Királyi Zene-Akadémia Évkönyve az 1894/5-iki tanévről*. Budapest: Athenaeum, 1895, 71., 73.; uő (szerk.): *Az Országos Magyar Királyi Zene-Akadémia Évkönyve az 1895/6-iki tanévről*. Budapest: Athenaeum, 1896, 65., 67.;

hogyan az intézményben eltöltött éveiben zongoristaként kizárólag Bach-művekkel szerepelt: 1895. március 23-án Bach–Tausig Esz-dúr Prelúdium és fúgájával (BWV 998), 1895. december 3-án egy közelebről meg nem nevezett prelúdiumával és fúgájával, 1897. május 27-én és június 16-án Bach–Liszt a-moll prelúdium és fúgájával (BWV 543, S. 462).⁵ Ezek mellett ismert, hogy 1896. május 21-én *Crucifixus* vegyeskarát, 1897. június 3-án *Scherzo* című zenekari darabját mutatták be.⁶

Lichtenberg 1902-től a Magyar Királyi Operaház korrepetitora lett – e tevékenységéről hangzó dokumentumok is fennmaradtak⁷ –, 1907. június 10-től pedig ugyanezen intézmény karmesterévé nevezték ki.⁸ Neve azonban nem Operaházi munkássága miatt vált maradandóvá, ugyanis 1925. augusztus 31-i nyugdíjazásáig egyetlen operabemutatót vezényelt csupán: Georges Bizet *Dzsamilé* című egyfelvonásosát 1914 márciusában.⁹ Az Operaház elsősorban betanító karmesterként, repertoárdarabok dirigenseként és főleg Wagner-szerepek korrepetitoraként alkalmazta.¹⁰

Közvetlenül 1907-es kinevezése előtt egy európai tanulmányúton vett részt; ennek keretében többek között Kölnben és Rigában is megfordult.¹¹ Ez az utazás döntő befolyással volt pályájának későbbi alakulására: ekkor kerülhetett kapcsolatba a virágkorát élő németországi oratóriumkultusszal. A 19. század második felétől kezdve – angliai mintára – Németország-szerte egyre több helyen szerveztek nagyszabású, több száz embert felvonultató oratórium-előadásokat és -fesztiválokat, melyeket rendszerint valamely ünnephez vagy (politikai) eseményhez kapcsolódóan rendeztek meg; nem kizárólag professzionális zenészek, hanem lelkes amatőrök részvételével is, akik számára erős közösségi élményt jelentett egy-egy oratorikus kompozíció betanulása és előadása. Szerették volna, ha nem csak ünnepi alkalmakkor szólalnának meg oratóriumok, ezért az alsó és felső középosztályból származó zenekedvelő polgárok egyre több helyen alapítottak önszerveződő-

uó (szerk.): *Az Országos M. Kir. Zene-Akadémia Évkönyve az 1896/7-iki tanévről*. Budapest: Athenaeum, 1897, 72., 74.; lásd továbbá: S. Szabó Márta: „Hans Koessler, a sokoldalú tanár”. <http://www.parlando.hu/2014/2014-3/2014-3-13-Szabo-Koessler.htm> (hozzáférés: 2014. 10. 26.).

5 Harrach (szerk.): *Az Országos Magyar Királyi Zene-Akadémia Évkönyve az 1894/5-iki tanévről*, 56.; (szerk.): *Az Országos Magyar Királyi Zene-Akadémia Évkönyve az 1895/6-iki tanévről*, 54.; uó (szerk.): *Az Országos M. Kir. Zene-Akadémia Évkönyve az 1896/7-iki tanévről*, 62. és 64.

6 Uó (szerk.): *Az Országos Magyar Királyi Zene-Akadémia Évkönyve az 1895/6-iki tanévről*, 58.; uó (szerk.): *Az Országos M. Kir. Zene-Akadémia Évkönyve az 1896/7-iki tanévről*, 63.

7 <http://gramofononline.hu/hu/search.php?sf=8&q=Lichtenberg+Emil+%28zongora%29> (hozzáférés: 2014. 10. 26.).

8 Staud Géza (szerk.): *A Budapesti Operaház 100 éve*. Budapest: Zeneműkiadó, 1984, 497.

9 Ott, 453.

10 Péterfi István: *Emlékezéseim*. Budapest: Gondolat, 1965, 149.

11 Horák Magda: *A magyar értelmiség veszteségei az 1940-es években*. [Budapest]: [Horák Magda], 1995, 117.; Fodor Gyula: „Lichtenberg Emil”. *Zenei Szemle*, I/8. (1917. október): 252–254., ide: 252.; Fischer Péter: „[Emlékezés Lichtenberg Emilre]”. *Filharmonia Műsorfüzetek*, 1957/33., 3–5., ide: 3. Megjegyzendő, hogy Lichtenberg rigai kapcsolatai nem ekkor kezdődtek: a berlini Staatsbibliothek színlaptára szerint – Szabó Ferenc János szíves szóbeli közlése alapján – Lichtenberg 1900. november 14-én vezényelt először a Stadttheaterben és 1901 májusáig biztosan ott működött. Vegyes repertoárt dirigált: operát, operettet és alkalmi műveket egyaránt.

önfenntartó oratóriumtársaságokat – nemcsak a nagyvárosokban, hanem kisebb településeken is.¹²

Ezzel szemben Magyarországon oratórium-előadásokkal a 19–20. század fordulóján csak sporadikusan lehetett találkozni. Egyrészt azért, mert erre alkalmas hivatásos együttes csak az Operaházban tevékenykedett; másrészt azért, mert valódi amatőr kórusok nem működtek az országban. A hazai dalárdákat és zenekedvelő egyesületeket funkciójuk és az általuk képviselt művészi színvonal alapján sem lehetett összevetni a nyugati országokban működő kórusokkal; az egyetlen jelentősebb társaság, a budapesti Zenekedvelők Egyesülete pedig 1907-ben megszűnt.¹³ További magyarázat, hogy bár a polgárság gyermekei körében a hangszer-tanulás a neveltetés alapvető elemének számított, ennek gyakran inkább művészetten kívüli céljai voltak, úgymint tradíciók, jobb esélyek a házasodásnál stb. Így a magyarországi házimuzsika sem volt azon a művészi szinten, mint a németországi.¹⁴ Lichtenberg Emil viszont teljesen a német földön látottak hatása alá került: visszatértét követően zeneértő körökben rendkívül sokat beszélt a külföldön tapasztalt fejlett kóruskultúráról, a kisvárosok oratóriumegyesületeiről, zenekarairól.¹⁵ A szavakat tettek is követték: az operaházi kinevezését követő ősszel, 1907 októberében hozzáfogott – nyugati minta alapján – egy műkedvelőkből álló kórus-társaság megszervezéséhez.¹⁶

Az első próbálkozásába még csak nőket vont be, elsősorban praktikus okokból: az akkori társadalmi berendezkedésben ők többnyire a háztartást vezették, így férjeiknél rugalmasabb időbeosztással rendelkeztek.¹⁷ Ebből a kísérletből jött létre a Magyar Nők Karegyesülete. Első koncertjükre már a következő év tavaszán, 1908. április 11-én sor került a Lipótvárosi Polgári Kör dísztermében, műsoron Händel, Haydn, Brahms és más szerzők női karra írt műveivel.¹⁸ A hangverseny nagy sikert aratott mind a közönség, mind a sajtó körében. Utóbbi egy része már ekkor megjósolta: ha a fiatal kórus a megkezdett úton halad, nagy szerep vár rá.¹⁹

A kezdeti repertoárt elsősorban Palestrina és más reneszánsz zeneszerzők (például Dowland, Gastoldi, Morley vagy Hassler) a cappella szerzeményei, illetve késő romantikus, zongorakíséretes kórusművek (elsősorban Brahms és Liszt kom-

12 Részletesen lásd: Howard E. Smither: *A History of the Oratorio*. Volume 4.: *The Oratorio in the Nineteenth and Twentieth Centuries*. Chapel Hill/London: The University of North Carolina Press, 2000, 29–61.

13 Fodor: *Lichtenberg Emil*, 252.; Sztára Sándor: „Férfikarok”. In: Dr. Molnár Imre (szerk.): *A magyar muzsika könyve*. Budapest: Merkantil-nyomda, 1936, 146–159.; Fischer Péter: „Emlékezés Lichtenberg Emilre”. *Muzsika*, 7/4. (1964. április), 24–26., ide: 24.

14 Lásd: Weisenfeld Melinda: *A házimuzsika egykor és ma*. DLA disszertáció. [Budapest:] Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, 2007, 4–13.

15 Fodor: *Lichtenberg Emil*, 252., Fischer: [Emlékezés...], 4.; László Zsigmond: „Emlékezés egy karegyesületre”. *Muzsika*, 11/12. (1968. december), 33–34., ide: 33.

16 Fodor: *Lichtenberg Emil*, 252.

17 H. Boros Vilma: „Lichtenberg: emlékeim a Bömböldérről”. *Budapest*, XVII/7. (1979. július), 31–33., ide: 31. A Budapest folyóirat régebbi számait 2014 novemberére digitalizálták, és az interneten elérhetők: <http://apps.arcanum.hu/budapest> (hozzáférés: 2014. 11. 30.).

18 Fischer: [Emlékezés...], 4.; és Fodor: *Lichtenberg Emil*, 255. A hangverseny adatlapja nem található meg a *Koncertadatbázisban*.

19 Fischer: *Emlékezés...*, 24.

pozíciói) alkották.²⁰ Első nagyszabású vállalkozásuk Brahms Op. 45-ös *Német requiemjének* 1910. április 18-i előadása volt, amely előrevetítette Lichtenberg távlati céljait is. A Vigadóban tartott hangversenyen a Karegyesület az Operaház Férfikarával és Zenekarával egészült ki, a dirigens maga Lichtenberg volt.²¹ A Magyar Nők Karegyesülete és karnagya ezzel a hangversennyel robbant be a köztudatba.²² Ezután, a kultuszminister hivatalos felkérését követően az együttes az 1911. évi jubileumi Országos Liszt-ünnepség két koncertjén is szerepelt.²³

Ebből a korszakból ismert Lichtenberg néhány kompozíciója is. Ezek ma egykorú másolatban a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Zenetörténeti Kutatókönyvtárában található. Az *Islandi népdal* szoprán szólóra és két énekkari szólamra írt a cappella mű.²⁴ A 2 *Frauenchöre* első száma („Wer je gelebt in Liebesarmen”) Theodor Storm, a második („Liebeshandel”) Robert Volkner versére készült.²⁵ Az első darab, amelynek dátuma 1908. május, a cappella kompozíció, míg a második zongorakíséretes. Ebben a gyűjteményben található még az „Isten, mily hatalmas bölcsességed” szövegkezdetű *Motette (nach Worten der heiligen Schrift) für gemischten Chor* is.²⁶ Mindhárom kompozíció egyszerű, homofon szerkesztésű mű, késő romantikus – Koesslerre jellemző – harmóniavilággal. A harmadik műben egy fúgaszakasz is szerepel. Ez utóbbi kompozíciót, amely férfiszólamokat is tartalmaz, lehet, hogy Lichtenberg már kifejezetten a következő együttesének írta.

Ugyanis a női kar meglévő tagságának, illetve a hölgyek férjének, testvéreinek és más hozzátartozóinak, barátainak részvételével az 1911/12-es évadra egy másik együttes, egy vegyeskar formálódott: a Budapesti Karénekegyesület.²⁷ Ezzel a formációval, amely első hangversenyét 1911. november 13-án adta a Zeneakadémián, műsoron Haydn *Teremtésével* (Hob. XXI:2),²⁸ már kisegítők nélkül is megszólaltathatóvá váltak a nagyobb szabású – többnyire vegyeskarra írt – kórusművek és az oratorikus kompozíciók karai. Így kerülhetett sor Lichtenberg együtteseinek és a Filharmóniai Társaság Zenekarának közreműködésével megvalósult előadásokra is. 1912. március 27-én Beethoven *Die Geschöpfe des Prometheus* (Op. 43) című oratóriumát és 9. szimfóniáját (Op. 125) adták elő Kerner István vezényletével²⁹ (ez utóbbit 1913. március 10-én megismételték),³⁰ 1913. január 13-án pedig sor került az első, Lichtenberg dirigálta *Máté-passió* (BWV 244) elő-

20 Lásd például 1909. március 15-i, zeneakadémiai hangverseny műsorát: http://db.zti.hu/koncert/koncert_Adatlap.asp?kID=1885 (hozzáférés: 2014. 10. 27.).

21 http://db.zti.hu/koncert/koncert_Adatlap.asp?kID=1979 (hozzáférés: 2014. 10. 27.).

22 Fodor: *Lichtenberg Emil*, 255.; Fischer: *[Emlékezés]*, 4.

23 Fischer: *Emlékezés*, 25. A vonatkozó hangversenyek műsorai: http://db.zti.hu/koncert/koncert_Adatlap.asp?kID=2189 és http://db.zti.hu/koncert/koncert_Adatlap.asp?kID=2190 (hozzáférés: 2014. 10. 27.).

24 MsMus 843. A kompozíció megszólalt a kórus 1911. január 17-i hangversenyén: http://db.zti.hu/koncert/koncert_Adatlap.asp?kID=10969 (hozzáférés: 2014. 10. 27.).

25 MsMus 842.

26 MsMus 880.

27 Fodor: *Lichtenberg Emil*, 255.; H. Boros: *Lichtenberg...*, 31.

28 http://db.zti.hu/koncert/koncert_Adatlap.asp?kID=2206 (hozzáférés: 2014. 10. 27.).

29 http://db.zti.hu/koncert/koncert_Adatlap.asp?kID=2278 (hozzáférés: 2014. 10. 27.).

30 http://db.zti.hu/koncert/koncert_Adatlap.asp?kID=2333 (hozzáférés: 2014. 10. 27.).

adásra,³¹ majd a kóruskarnagy a következő év március 9-én Händel *Júdás Makkabeusát* (HWV 63) dirigálta, ugyanazon előadókkal.³²

Azonban Lichtenberg minden részletében a külföldi példát szerette volna Budapesten megvalósítani, így a háttérben már a műkedvelőkből álló zenekarát szervezte. A Budapesti Zenekaregyesület bemutatkozó hangversenyén, 1914. december 21-én Mozart *Requiemjét* (K. 626) játszotta a Magyar Nők Karegyesülete és a Budapesti Karénekegyesület közreműködésével.³³ Ez volt az első alkalom, amikor Lichtenberg mindhárom együttese egy színpadon szerepelt – az a három együttes, amely végül hivatalosan 1919-ben egyesült Budapesti Ének- és Zenekaregyesület (BÉZE) néven.³⁴ A BÉZE elsődleges célja továbbra is az volt, amit Lichtenberg németországi útja után eltervezett: a hazai oratóriumkultúra fellendítése. Az Egyesület repertoárja ezért elsősorban az oratóriumrepertoár klasszikusaiból állt. Amint részben utaltam rá, még az egyesített ének- és zenekar megszületése előtt sor került több jelentős oratorikus kompozíció előadására:

Mű	Időpont	Hely
J. Brahms: <i>Német requiem</i> , Op. 45	1910. ápr. 18.	Pesti Vigadó
J. Haydn: <i>A teremtés</i> , Hob. XXI:2	1911. nov. 13.	Zeneakadémia
L. van Beethoven: 9. szimfónia, Op. 125	1912. márc. 27.	Pesti Vigadó
J. S. Bach: <i>Máté-passió</i> , BWV 244	1913. jan. 14.	Pesti Vigadó
G. Verdi: <i>Requiem</i>	1913. nov.	Operaház
G. F. Händel: <i>Júdás Makkabeus</i> , HWV 63	1914. márc. 09.	Pesti Vigadó

1. táblázat. A Lichtenberg Emil kórusai által bemutatott főbb oratóriumok (1908–1915)³⁵

A zenekar megszületése után a 2. táblázatban látható művekkel bővült a repertoár.

Mű	Időpont	Hely
W. A. Mozart: <i>Requiem</i> , K. 626	1914. dec. 21.	Pesti Vigadó
F. Mendelssohn-Bartholdy: <i>Éliás</i> , op. 70	1916. jan. 24.	Zeneakadémia
G. F. Händel-W. A. Mozart: <i>Messiás</i> , HWV 56	1917. ápr. 23.	Zeneakadémia
J. S. Bach: <i>János-passió</i> , BWV 245	1919. ápr. 17.	Zeneakadémia

2. táblázat. A Lichtenberg Emil kórusai és zenekara által bemutatott főbb oratóriumok (1915–1919)³⁶

31 http://db.zti.hu/koncert/koncert_Adatlap.asp?kID=2312 (hozzáférés: 2014. 10. 27.). A tanulmány elején idézett Lányi Viktor-kritika is erre az előadásra vonatkozott.

32 http://db.zti.hu/koncert/koncert_Adatlap.asp?kID=2397 (hozzáférés: 2014. 10. 27.).

33 Fodor: *Lichtenberg Emil*, 256. A hangverseny nem szerepel a *Koncertadatbázisban*.

34 Ezzel a névvel elsőként egy 1919. május 25-én délelőtt megrendezett munkáshangversenyen léptek fel, lásd: http://db.zti.hu/koncert/koncert_Adatlap.asp?kID=6192 (hozzáférés: 2014. 10. 27.).

35 Az adatok forrásai a *Koncertadatbázis*: <http://db.zti.hu/koncert/> (hozzáférés: 2014. 10. 27.) és Fodor: *Lichtenberg Emil*, 256.

36 Az adatok forrásai a *Koncertadatbázis*.

Az eddig felsorolt művek egyben a BÉZE későbbi alaprepertoárját képezték – ezeket a műveket ismételték meg a legtöbbször az együttesek 37 éves fennállása alatt. A törzsrepertoár az 1920-as, 1930-as években még olyan fontos kompozíciókkal bővült, mint Bach h-moll miséje (BWV 233),³⁷ Beethoven *Missa solemnis* (Op. 123)³⁸ és Haydn *Évszakok* című oratóriuma (Hob. XXI:3).³⁹ A legtöbbet játszott oratorikus mű valószínűleg a *Máté-passió* volt, amelyet a nyilvános főpróbákat is figyelembe véve 16 alkalommal szólaltattak meg, ráadásul az 1931. március 31-i előadás alkalmával Magyarországon először teljes terjedelemben.⁴⁰

Lichtenberg Emil és a BÉZE rendkívül sok művet adott elő budapesti (magyarországi) bemutatóként vagy hosszú idő után először. Johann Sebastian Bach kantátáinak jelentős részét az ő előadásukban ismerhette meg a fővárosi közönség,⁴¹ és hozzájuk fűződik *A fúga művészetének* (BWV 1080) első teljes, nyilvános előadása is.⁴² Ez utóbbiról László Zsigmond visszaemlékezése szerint Lichtenberg azt mondta, hogy a „mi kötelességünk” bemutatni, „ha csak ötven ember előtt is” – a betanulás végül két teltházas előadást élt meg.⁴³ Az együttes szólaltatta meg elsőként továbbá Händel több oratóriumát, Schütz fontosabb műveit (például a SWV 435-ös *Weihnachtshistorie*-t), ami a magyarországi Schütz-renaisszánsz elindítója volt,⁴⁴ és oratóriumszerűen Monteverdi *Orfeóját*, amellyel jó pár évvel megelőzték az Operaházat.⁴⁵ De későbbi kuriózumokat is műsorra tűztek: Schumann dramatisztikus zenéit,⁴⁶ kevésbé ismert romantikus egyházi műveket (például Schubert-

37 Első előadás: 1924. május 11., Zeneakadémia. http://db.zti.hu/koncert/koncert_Adatlap.asp?kID=2984 (hozzáférés: 2014. 10. 27.).

38 Első előadás: 1932. március 14., Zeneakadémia. http://db.zti.hu/koncert/koncert_Adatlap.asp?kID=283 (hozzáférés: 2014. 10. 27.).

39 Első előadás: 1921. május 9., Zeneakadémia. http://db.zti.hu/koncert/koncert_Adatlap.asp?kID=2623 (hozzáférés: 2014. 10. 27.). A korai repertoárról lásd még: [N. N.]: *Budapesti Ének- és Zenekaregyesület működése 1908–1928*. Budapest: May Rt., [1928].

40 1913. január 10-én és 13-án; 1920. március 29-én, április 1-jén és 3-án; 1921. március 24-én és 26-án; 1923. március 29-én és május 19-én; 1931. március 31-én és április 3-jén (Magyarországon első alkalommal teljes terjedelemben); 1934. március 28-án; 1935. április 19-én; 1938. április 14-én; 1939. április 8-án; 1943. április 23-án. Az adatok forrása egyrészt a *Koncertadatbázis*, másrészt Lichtenberg *Máté-passió* partitúrájának utolsó lapja, amelyre az előadásokat vezette: OSZK, Z 16.654.

41 Például csak 1928-ig az alábbiakat mutatták be: BWV 4, 40, 56, 78, 88, 104, 106, 155, 159, 161, 169; lásd [N. N.]: *Budapesti Ének- és Zenekaregyesület működése*, 1.

42 A bemutató időpontja: 1933. január 23., lásd: http://db.zti.hu/koncert/koncert_Adatlap.asp?kID=10321 (hozzáférés: 2014. 10. 27.). A darabot Wolfgang Graeser vonószekari átíratában adták elő, amelyet Lichtenberg valamikor az 1920-as évek végén hallott először Németországban, lásd László: *Emlékezés egy karegyesületre*, 34.

43 László Zsigmond: „Lichtenberg Emilre emlékezve”. *Parlando*, XVII/1. (1975. január), 20–22., ide: 21.

44 Lásd például http://db.zti.hu/koncert/koncert_Adatlap.asp?kID=3032 és http://db.zti.hu/koncert/koncert_Adatlap.asp?kID=611 (hozzáférés: 2014. 10. 27.).

45 Az operaház bemutatója 1936. április 25-én volt, míg Lichtenbergék már 1929. április 22-én előadták a művet. Vö. http://db.zti.hu/koncert/koncert_Adatlap.asp?kID=3627 és Staud: *A Budapesti Operaház 100 éve*, 463. Érdekesség, hogy Lichtenberg Emil Vincent d’Indy változatát, míg az Operaház Ottorino Respighi átdolgozását adta elő.

46 Például Schumann *Faustját* már 1916. május 12-én, a Manfred-oratóriumot pedig 1926. november 3-án, lásd: http://db.zti.hu/koncert/koncert_Adatlap.asp?kID=5629 és http://db.zti.hu/koncert/koncert_Adatlap.asp?kID=3348 (hozzáférés: 2014. 10. 27.).

Cherubini-, Bruckner- és Verdi-szerzeményeket),⁴⁷ illetve Mahler *Gyermekgyászda-lait*.⁴⁸ Az egyesület emellett céljának tekintette magyar szerzők kompozícióinak megismertetését a budapesti közönséggel. 1928-ban megjelent 20 éves jubileumi kiadványukban külön oldalt kapott azon komponisták neveinek felsorolása, akiknek a műveit játszották, bemutatták.⁴⁹ Köztük szerepel Kodály Zoltán és Bartók Béla is: a *Két zoborvidéki népdalt*, illetve a *Négy tót népdal vegyeskarra zongorakísérettel* (BB 78) című ciklust az egyesület mutatta be 1917. január 15-i hangversenyén.⁵⁰ H. Boros Vilma visszaemlékezéséből tudjuk, hogy Lichtenbergnek keményen meg kellett vívnia a kórus tagságával ennek a két műnek a bemutatójáért, ami teljesen érthető, hiszen a BÉZE repertoárjában csak nagyon kevés valóban modern kompozíció szerepelt.⁵¹

Bár az eredetileg különálló együttesek 1919-es fúzióját követően is rendeztek olyan hangversenyeket, amelyeken a kórus és a zenekar külön szerepelt, azonban ezek az alkalmak egyre marginálisabb jelentőségűvé váltak. A kórus önálló estje-in elsősorban a korábban előadott műveket ismételte, a zenekar pedig folytatta azon misszióját, hogy a 19. század kevésbé ismert szimfonikus alkotásait mutassa be. A zenekar munkássága ebből a szempontból jelentősebb, már csak a mennyiséget tekintve is: 1915 és 1928 között 50 művet tanultak be.⁵² Mindezért a BÉZE egy 1927-ben keletkezett bemutatkozó szövege már úgy jellemzi az együttest, hogy az a kezdetektől fogva – s itt az 1908-as dátumot adja meg – az „egyházi és világi zeneművek ápolását tűzte ki céljául, amelyek nagy énekkart és zenekart igényelnek”.⁵³

A koncertezés mellett a BÉZE másik fő célja a közönségnevelés volt. Ez nemcsak a Budapesten korábban nem játszott művek bemutatásában mutatkozott meg, hanem a kifejezetten oktató jellegű, tematikus koncertsorozatokban is. Ennek első példái már az 1920-as években megjelentek: az 1920/21-es évadban hirdették meg „A zongoraverseny fejlődése” című sorozatukat, amelyben eljátszották az általuk fontosnak vélt műveket Bachtól Dohnányiig. A szólisták vegyesen kerültek

47 Lásd például Scubbert Esz-dúr miséjének (D. 950) 1919. január 20-i és Verdi *Stabat Mater*ének, *Laudi alla Vergine Maria* és *Te Deum* című kompozícióinak 1927. november 28-i előadását:

http://db.zti.hu/koncert/koncert_Adatlap.asp?kID=6087 és http://db.zti.hu/koncert/koncert_Adatlap.asp?kID=3456 (hozzáférés: 2014. 10. 27.).

48 Lásd 1937. november 2-i koncertjük műsorát: http://db.zti.hu/koncert/koncert_Adatlap.asp?kID=1093 (hozzáférés: 2014. 10. 27.).

49 [N. N.]: *Budapesti Ének- és Zenekaregyesület működése*, 6. A felsorolt szerzők ábécérendben: Bartók Béla, Dohnányi Ernő, Goldmark Károly, Hubay Jenő, Kodály Zoltán, Király-König Péter, Liszt Ferenc, Michalovich Ödön, Perényi Géza, Radó Aladár, Selden-Goth Gizella, Szendy Árpád, Sziklai Pál, Saxlehner András, Turri Peregrin, Végh János, Weiner Leó.

50 http://db.zti.hu/koncert/koncert_Adatlap.asp?kID=5683 (hozzáférés: 2014. 10. 27.). Lásd még http://zti.hu/bartok/ba_hu_06_m.htm?0101 (hozzáférés: 2014. 11. 30.). Megjegyzendő, hogy Lichtenberg Emilék mutatták be a *Román népi táncok* 1918-as kizsenekari változatát is (BB 76).

51 H. Boros: *Lichtenberg...*, 31.

52 Lásd [N. N.]: *Budapesti Ének- és Zenekaregyesület működése*, 3–4.; illetve László: *Emlékezés egy karegyesületre*, 33.

53 [Kalmár Dezső]: „A Budapesti Ének- és Zenekaregyesület”. *A bömbölde*, 1/1. (1927. február 5.), 5.

ki a feltörekvő ifjúság és a már közkedvelt pódiumművészek közül.⁵⁴ A következő évadban egy hasonló, hegedűversenyekből álló sorozatot hirdettek meg, azonban ebből, ismeretlen ok miatt, csak egy előadás valósult meg.⁵⁵ Sokkal jelentősebbnek bizonyultak azonban az 1930-as évek „collegiumai”. Ezek a koncertek egy-egy szerzőt (Mozartot, Bachot, Schützöt) vagy – folytatva az 1920-as években abbamaradt sorozatot – egy-egy műfajt (például a kantátát) mutattak be. Az előadásokon nemcsak zeneművek, hanem hozzájuk kapcsolódó, Lichtenberg által előadott zene-történeti és zeneelméleti magyarázatok is szerepeltek. Azt vallotta ugyanis, hogy a művek megértésének „igazi élmények útján kell történnie, mert a zeneirodalomban csak az él, ami az emberek lelkét valóban megragadja”.⁵⁶

Ezek a collegiumok valójában egyfajta „multimédiás” folytatói voltak a Budapesti Ének- és Zenekaregyesület kezdetektől meglévő kiadványsorozatának, amely a *Vokális és instrumentális mesterművek magyarázata* címet kapta.⁵⁷ Jellemző példája ennek a *Máté-passió*ról 1931-ben megjelent ismertető.⁵⁸ A kiadvány két fő részre oszlik: a bevezetésre (3–12. oldal) és a mű részletes tárgyalására (13–29. oldal). Az előbbi rész első felében Lichtenberg a passiókról általában és Bachnak a műfajban betöltött szerepéről ír (3–5 oldal), a szakasz közepén jellemzi a szóban forgó mű stílusát, szövegét, „tárgybeosztását” (6–7. oldal), míg a legvégén ír a *Máté-passió* zenéjéről általában, illetve történeti háttéréről (8–12. oldal). Ezt követi a mű részletes tárgyalása, tételről tételre. Bár egybefüggő szövegről van szó, a szerző a bal margón jelzi, hogy éppen melyik tételről van szó, így a kalauzt zenehallgatás közben is lehet használni. Lichtenberg valószínűleg azt szerette volna, hogy a hallgatóság az általa írt „handouttal” együtt kövesse a művet; az előbb említett tulajdonság mellett ezt szolgálja a kiadvány mérete is (kb. A5-ös nagyságú). Bár a sorozatnak ez a része nem tartalmazza a teljes librettót, vannak olyan ismertetőik, amelyek az elhangzó szöveget is közlik.⁵⁹ A tanulmányok szövegét rendszerint Péterfi István ellenőrizte.⁶⁰

Lichtenberg később nagyobb ismeretterjesztő könyvek megírására is vállalkozott, írt például Beethoven zongoraszonátaírójáról, Bach és Mozart életéről és művészetéről. Művei Magyarországon úttörőnek számítottak, és szükség volt rájuk; a budapesti közönséget ugyanis nevelni kellett a nehéz művek hallgatására, ezt

54 Részletes műsorukat és előadóikat lásd: http://db.zti.hu/koncert/koncert_Adatlap.asp?kID=3776; http://db.zti.hu/koncert/koncert_Adatlap.asp?kID=2453; http://db.zti.hu/koncert/koncert_Adatlap.asp?kID=2492; http://db.zti.hu/koncert/koncert_Adatlap.asp?kID=2550; http://db.zti.hu/koncert/koncert_Adatlap.asp?kID=10271; http://db.zti.hu/koncert/koncert_Adatlap.asp?kID=2637 (hozzáférés: 2014. 10. 27.).

55 Műsora és előadói: http://db.zti.hu/koncert/koncert_Adatlap.asp?kID=2748 (hozzáférés: 2014. 10. 27.).

56 Fischer: *Emlékezés Lichtenberg Emilre*, 25.

57 Lichtenberg Emil bibliográfiáját lásd a *Függelékben* a 475. oldalon.

58 Lichtenberg Emil: *Bach: Máté passió. Tanulmány*. [3., átdolgozott kiadás.] [Budapest]: Budapesti Ének- és Zenekaregyesület, [1931] /Vokális és instrumentális mesterművek magyarázata, XVIII. /.

59 Például Lichtenberg Emil: *Haydn: A Teremtés. Oratorium solo-, vegyeskar- és zenekarra. Zene- és szöveg-magyarázat*. Budapest: Károlyi György, [1911].

60 Péterfi: *Emlékezéseim*, 149.

Lichtenberg első kézből tapasztalta: az egyesület sokszor játszott – különösen működése első felében – fél- és negyed ház előtt.⁶¹

Milyenek lehettek az együttes hangversenyei? Bár a Rádió több koncertjüket is közvetítette – például az 1928. november 12-i *Német requiemet*, az 1937. január 21-i *János-passiót* vagy a szintén ugyanabban az évben március 25-én, az egyesület 30. évfordulója alkalmából előadott *Máté-passiót* –, sajnos egyetlen hangfelvétel sem maradt fenn, amely a BÉZE játékát rögzítette volna.⁶²

Előadói stílusukról így elsősorban a korabeli sajtóból kaphatunk képet. Egy biztos: a BÉZE előadásai nem voltak zökkenőmentesek – ezt a legjóindulatúbb visszaemlékezések is megerősítik.⁶³ Produkcióikról sokat elárul az a tény, hogy a pesti humor hamar elkeresztelte az egyesületet Bömböldének – amely gúnynevet a későbbiekben büszkén viselték.⁶⁴ A kritikákból viszont sokkal többet nem tudunk meg, mivel – Jemnitz Sándor megfogalmazásában – „[n]élkülözhetetlen kultúrtényezői ők zeneéletünknek és ezért jogosan elvárhatják tőlünk azt, hogy gyöngéik fölött áttekintve, elismeréssel támogassuk hasznos és pótolhatatlan tevékenységüket.”⁶⁵ Ezt a tényt erősíti meg a cikk elején idézett Lányi Viktor-recenzió későbbi részlete is: „A kritika itt-ott hozzányúlhat az előadáshoz, de a méltánylás az egészet illeti, az egésznek egységes és monumentális hatását.”⁶⁶ Még a mindig kritikus Kodály Zoltán is viszonylag kíméletesen jellemezte őket 2. budapesti levelében: „a Lichtenberg Emil vezette énekkar sok jóakarattal, bár változó sikerrel teljesíti feladatát”.⁶⁷

A „jóakarát”, „átélés”, „fanatizmus”,⁶⁸ „az együttélés hőfoka”⁶⁹ és hasonló hangzatos kifejezések a kritikák és a visszaemlékezések gyakorta visszatérő szavai. Joggal feltételezhető, hogy az a lelkesedés, az a szeretet, amellyel a műveket előadták, Budapesten példa nélküli volt. Péterfi István *Emlékezéseim* című kötetében található két, időben egymáshoz közel eső *Missa Solemnis*-megszólaltatás összehasonlítása, amely valószínűleg jól rávilágít a lényegre. Az egyik előadás a Lichtenberg-féle együtteshez fűződött, a másik a Dohnányi Ernő dirigálta Filharmóniai Társaság Zenekarának és az Operaház kórusának hangversenye volt. Péterfi megállapítja, hogy a Dohnányi-féle interpretáció Lichtenbergékéhez képest ugyan

61 Fischer: *Emlékezés Lichtenberg Emilre*, 25.

62 *Rádiófónia – 75 esztendő a magyar zene hullámhosszán (1925–2000)*. 57. rész. Bieliczkyné Buzás Éva összeállítása az 1937-es év zenei eseményeiből. 1997. május 11. Kossuth Rádió, 20.05. Felvétel: <https://www.youtube.com/watch?v=-,qxwatU9Cw> (hozzáférés: 2014. 10. 28.).

63 Fischer: *Emlékezés Lichtenberg Emilre*, 25.; László: *Lichtenberg Emilre emlékezve*, 21.

64 Péterfi: *Emlékezéseim*, 150.

65 Jemnitz Sándor: [Bach: h-moll mise]. *Népszava*, 1924. május 18. (A cikket a jelenleg az MTA BTK ZTI „Lendület” 20–21. Századi Magyar Zenei Archívum és Kutatócsoport tulajdonában lévő, Jemnitz által saját kezűleg összeállított kivágatgyűjteményéből idézem.)

66 Breuer (szerk.): *Zenei írások a Nyugatban*, 97.

67 Kodály Zoltán: „Budapesti levél (2)”. In: uő: *Visszatekintés 2. Összegyűjtött írások, beszédek, nyilatkozatok*. Sajtó alá rendezte és bibliográfiai jegyzetekkel ellátta Bónis Ferenc. Budapest: Argumentum, 2007, 358–359., ide: 359.

68 Péterfi: *Emlékezéseim*, 150.

69 László: *Lichtenberg Emilre emlékezve*, 21.

technikailag sokkal perfektebb volt, ám „lélektelen, felületes, hatásában gyenge”. Hozzáteszi azonban, hogy a BÉZE több mint száz próbával készült fel egy-egy előadásra, ami az Operaházban sohasem adatott meg.⁷⁰

Az előadások részleteire vonatkozó legtöbb információt az előadásokhoz használt kottaanyagból lehetne megtudni, ám ezek a háború alatt és azt követően vagy szétszóródtak, vagy megsemmisültek.⁷¹ Így fontos forrásnak tekinthető az OSZK Zeneműtár Z 16.654-es jelzetű, Eulenburg-kiadású *Máté-passió* kispartitúrája, amely egykoron Lichtenberg Emil tulajdona volt. A címlapon lévő autográf beírás informál arról, hogy a kotta 1911 májusában került Lichtenberg tulajdonába, és az 1934. március 28-i előadásig biztosan használta – ez ugyanis az utolsó bejegyzés az utolsó előtti oldalon, ahol a mű előadásainak listáját vezette.

Lichtenberg kottájában piros és kék ceruzával jelölte a dinamikai árnyalatokat, ezeken kívül pedig több helyen hosszas, német nyelvű ceruzás bejegyzéseket tett. Ezekből tudható, hogy milyen tempókat és milyen karaktereket képzelt el.⁷² A szöveget sokszor magyarul is odaírta, bár H. Boros Vilma visszaemlékezéseiből kiderül, hogy az egyesület viszonylag hamar, valamikor az első világháborút követő időszakban áttért az akkoriban igen haladónak számító eredeti nyelvű előadásra.⁷³

Bejegyezte továbbá az általa kívánatosnak tartott hangszerelésbeli változtatásokat is. Ezekre többnyire gyakorlati okból volt szükség: például az akkori zenekari praxisban nem használt oboa da caccia-t angolkürtre cserélte. De Lichtenberg radikálisabb változtatásokat is végrehajtott: például a „Buss und Reu” kezdetű ária két szólófuvoláját szolóhegedűkre cserélte, a „Lass ihn kreuzigen”-kórust pedig a nagyobb hatás kedvéért piccolóval erősítette. Kiderül a partitúrából az is, hogy Lichtenberg igazán nagyméretű együttessel dolgozott. Ezt támasztják alá a vonós pultok mennyiségére vonatkozó bejegyzései, illetve a fúvósszólamok duplázásai – a szólóhangszeres áriák bevezetőjében a fúvósokat sok esetben duplázta vagy akár triplázta.

Találhatók bejegyzések továbbá a continuoszólamot előadó hangszerekkel kapcsolatosan is. Ebből kiderül, hogy a csellón és a bőgőn kívül a századfordulós lipcsei Doppelcontinuo-praxisnak megfelelően rendelkezésére állt csembaló és orgo-

70 Péterfi: *Emlékezéseim*, 150. Péterfi valószínűleg erre a két, 1927. március 26-i és 1932. március 14-i hangversenyre gondolt: http://db.zti.hu/koncert/koncert_Adatlap.asp?kID=3394 és http://db.zti.hu/koncert/koncert_Adatlap.asp?kID=283 (hozzáférés: 2014. 10. 28.). A pontatlanságot az okozhatta, hogy valóban mindkét hangverseny jubileumi volt; ám míg az első koncertet valóban Beethoven halálának 100. évfordulójára rendezték, addig a másikat a BÉZE fennállásának 25. évfordulója alkalmából.

71 Kamp Salamon szíves szóbeli közlése alapján tudható, hogy a Lutheránia kottatárában sok, egykor a BÉZE tulajdonában álló kotta található. Pál Csillától, a Budapest Kórus – amely a BÉZE egyfajta jogutódja lett, lásd később – elnökétől azt az információt kaptam, hogy náluk nincsen semmilyen releváns anyag. A könyvtárakban kutatást rendkívül megnehezíti az a tény, hogy nem lehet előző tulajdonos alapján keresni a kottákra. Így egyáltalán nem zárható ki, hogy valamelyik budapesti gyűjteményben akár egy nagyobb, Lichtenberghez és a BÉZE-hez köthető anyag bukkanjon fel. Továbbá megvan annak is az esélye, hogy bizonyos kották magántulajdonban vannak.

72 Példaként vehető a nyitókórus ♩ = 66 bejegyzése. Ez a tempó – amennyiben a valóságban is így volt – jóval gyorsabb a híres, 1939-es Mengelberg-féle felvételénél, sokkal inkább a mai felfogáshoz közelít.

73 H. Boros: *Lichtenberg...*, 31.

na is, illetve volt viola da gambán – vagy amit akkoriban gambának hittek – játszó hangszeres is.⁷⁴ Az annotált partitúra arra is bizonyítékként szolgál, hogy Lichtenberg ismerte a régi Bach-összkiadást, mivel több nyomtatott dinamikai jelzés mellett a „NB von Bach vorgeschrieben” megjegyzés szerepel. Mindezek mellett vannak olyan beírások is, amelyek megadják, hogy a szöveg eredetije hol található a Bibliában, illetve hogy egyes zenetudósok – Alfred Heuss vagy Adolf Bernhard Marx – mit írnak a mű adott részletéről.⁷⁵ A partitúrát elnézve igazolást nyer Fischer Péter megállapítása, mely szerint Lichtenberg mindennapjai – különösen nyugdíjba vonulása után – alapvetően három részből álltak: a könyvtárszobában való búvárkodásból, a felkészülésből, illetve a próba- és hangversenyteremben való dirigálásból.⁷⁶

De vajon kiket dirigált? Az egyesület úgynevezett „működő” tagjai nem hivatásos zenészek, hanem műkedvelő közép- és felsőosztálybeli polgárok voltak. Számuk kb. 250 volt.⁷⁷ A meglévő kórustagok közé évente körülbelül ötven új tag kérte felvételét; a procedura a hangi adottságok megállapításából, valamint a zenei hallás és a ritmikai érzék vizsgálatából állt.⁷⁸ A zenekari felvételin lapról kellett olvasni.⁷⁹ Bár Lichtenberg a Fodor-Zeneiskola Emlékkönyvében arra panaszkodott, hogy az általános zenei képzés színvonala – a felvételre jelentkezők tudásából ítélve – igen alacsony,⁸⁰ az akkori polgárok, így az Egyesület tagjai között sok olyan volt, aki az egyetem mellett a Zeneakadémiát is (részben vagy egészben) elvégezte.⁸¹

Az együttes általában heti két alkalommal próbált – az 1927-es állapotok szerint a kórus hétfőn és csütörtökön, a zenekar kedden és szombaton.⁸² A próbák helyszíne a Skót misszió Vörösmarty utcai épülete volt.⁸³ A szokásos próbákon kí-

74 A Doppelcontinuo-praxisról lásd: Hans-Joachim Hinrichsen: „Die Bach-Gesamtausgabe und die Kontroversen um die Aufführungspraxis der Vokalwerke”. In: Michael Heinemann – Hans-Joachim Hinrichsen (szerk.): *Bach und die Nachwelt*, Band 2.: 1850–1900. Laaber: Laaber Verlag, 1999, 227–298., ide: 280. Jemnitz Sándor a következőket írta 1931. április 5-én a *Népszavába* a BÉZE legutóbbi Máté-passió-előadásáról: „Csuka Béla ’viola da gambá’-val, dr. Schwáb Nándor ’oboa d’amroé’-val jeleztek a Bach-korabeli történelmi hangszerek színhatásait”.

75 A hivatkozott művek feltehetőleg a következők voltak: Alfred Heuss: *Johann Sebastian Bachs Matthäuspassion*. Leipzig: Breitkopf und Härtel, 1909; illetve Johann Sebastian Bach: *Große Passionsmusik nach dem Evangelium Matthaei* [BWV 244], vollständiger Klavierauszug von Adolph Bernhard Marx. Berlin: Schlesinger, 1830.

76 Fischer: *[Emlékezés Lichtenberg Emilre]*, 4.

77 [Kalmár]: *A Budapesti Ének- és Zenekaregyesület*, 5. Az 1928-as emlékkönyv 158 kórista (118 nő és 40 férfi), illetve 55 zenekari zenész, azaz összesen 213 fő nevét rögzíti, lásd [N. N.]: *Budapesti Ének- és Zenekaregyesület működése*, 11–14.

78 Fodor Gyula (szerk.): *Emlékkönyv a Fodor-Zeneiskola huszonöt éves jubileuma alkalmából 1903–1928*. Budapest: A Fodor Zeneiskola jubilaris bizottsága, 1928, 96. Lichtenberg Emil mindösszesen egy tanéven (1919/20) keresztül tanított az intézményben.

79 [Kalmár]: *A Budapesti Ének- és Zenekaregyesület*, 5.

80 Fodor: *Emlékkönyv...*, 96.

81 Lásd például Francis Shelton (Székács Ferenc) esetét: Francis Shelton: *Különleges küldetésem*. Ford. Jutai Péter, Budapest: Scolar Kiadó, 2010, 40–67.

82 [Kalmár]: *A Budapesti Ének- és Zenekaregyesület*, 5. Lásd még a 10 évvel korábbi viszonyokról Fodor: *Lichtenberg Emil*, 255.

83 [Kalmár]: *A Budapesti Ének- és Zenekaregyesület*, 5.

vüli egyéb időpontokat, például a hangversenyek dátumait Lichtenberg jó előre egyeztetette – ami kész művészetnek számított, tekintve, hogy figyelembe kellett vennie a különféle munkahelyek munkaidejét, az Operaház beosztását és a Zeneakadémia nagytermének a foglaltságát is.⁸⁴

Az egyesület tagjai tagdíjat fizettek; ezért cserébe a kottaanyagról az egyesület gondoskodott, a kiemelkedő énekesek és zenészek pedig mentesültek a tagdíjfizetés alól, sőt, egyes esetekben külön díjazásban részesültek.⁸⁵ Akik bármilyen okból nem lehettek működő tagok, de a hangversenyek látogatásán felül is támogatni szertették volna az együttest, azokból lehetett „rendes tag”, vagy más néven „pártoló”. Ők a kétszeres tagsági díj ellenében 20%-os kedvezményt kaptak a hangversenyjegyek árából, illetve az össz- és főpróbákat ingyen meghallgathatták.⁸⁶ Az Egyesületnek tisztikara is volt elnökökkel, pénztárosokkal, ellenőrökkel, könyvtárosokkal, jegyzőkkel és „ügyészekkel”, valamint tiszteletbeli elnökökkel és tagokkal.⁸⁷

Az intézményt a tagsági díjakból, a hangversenyek bevételeiből, közadakozásból és Lichtenberg vagyonából tartották fenn.⁸⁸ Ugyan Lichtenberg Emil 1932-ben kormányfőtanácsosi kitüntetésben részesült,⁸⁹ ám a BÉZE működését majd négy évtizedes fennállása alatt sem az állam, sem a budapesti vezetés anyagilag nem támogatta.⁹⁰

Az egyesület zenekarának működő tagsága szinte kizárólag vonósokból állt – mivel a házi muzsikálásban a zongora mellett vonósok vettek részt. Szerencsére Lichtenbergnek kapcsolatai révén legtöbbször sikerült az Operaház legjobb fúvós művészeit megnyerni kisegítőnek, billentyűsjátékosnak pedig olyan nagyságokat, mint Zalánfy Aladárt és Kósa Györgyöt.⁹¹ Az oratorikus produkciók szólistáinak névsora is rendkívül impozáns: többek között Anthes György, Basilides Mária, Báthy Anna, Durigo Ilona, Erdős Richárd, Farkas Sándor, Gábor József, Győry Pál, Hajdú Ilona, Halász Gitta, Kálmán Oszkár, Medek Anna, Palló Imre, Pataky Kálmán, Rózsa Lajos, Rösler Endre, Sándor Erzsébet, Székelyhidi Ferenc és Takáts Mihály lépett fel az egyesülettel. Egy alkalommal a korszak egyik legnagyobb oratóriuménekesét, Helge Lindberget is sikerült meghívniuk.⁹²

84 H. Boros: *Lichtenberg...*, 32.

85 Ez 1927-ben évi 8 pengő volt, lásd [Kalmár]: *A Budapesti Ének- és Zenekaregyesület*, 5.

86 Uott. Az 1928-as rendes tagok névsorát lásd: [N. N.]: *Budapesti Ének- és Zenekaregyesület működése*, 14–15.

87 [N. N.]: *Budapesti Ének- és Zenekaregyesület működése*, 10. A kezdeti állapotokat lásd Fodor: *Lichtenberg Emil*, 255. Különböző tisztséget töltött be – a teljesség igénye nélkül – Hubay Jenő, Michalovich Ödön, Festetich Pálné, Zichy Géza, Sándor Pál.

88 H. Boros: *Lichtenberg...*, 32.; Péterfi: *Emlékezéseim*, 149. Péterfitől megtudható, hogy Lichtenbergnek volt egy nagyon nagy összegű örökséggel rendelkező felesége, akit ugyan ő nem szeretett, de felesége annál inkább őt, így valószínű, hogy annak a vagyonnak egy része is a BÉZE fenntartására mehetett el.

89 Horák: *A magyar értelmiség veszteségei*, 117.

90 Fischer: *Emlékezés Lichtenberg Emilre*, 25.

91 H. Boros: *Lichtenberg...*, 31.

92 László: *Emlékezés egy karegyesületre*, 34.; Fischer: *Emlékezés Lichtenberg Emilre*, 26.; illetve [N. N.]: *Budapesti Ének- és Zenekaregyesület működése*, 7. és 9. alapján.

A hangszeres szólisták miatt sem kellett szégyenkezniük. A Zenekaregyesület vendége volt többek között Eugen d'Albert, Baré Emil, Dohnányi Ernő, Engel Iván, Geyer Stefi, Kabos Ilonka, Keéri-Szántó Imre, Kósa György, Ormándy Jenő, Szatmári Tibor, Szendy Árpád, Telmányi Emil, Thomán István és a Waldbauer Vónósnégyes.⁹³ Emellett sok későbbi nagy, Magyarországon működő művész is az egyesületben kezdte a pályafutását, többek között Osváth Júlia,⁹⁴ Ruttkai Éva,⁹⁵ Szőnyi Olga⁹⁶ vagy Sándor Frigyes⁹⁷ és Szervánszky Péter,⁹⁸ illetve a Lichtenberg mellett másodkarmesterként tevékenykedő Ádám Jenő.⁹⁹

Az egyesület a tagjainak nemcsak magasabb fokú zenei nevelést nyújtott, hanem mesterművek interpretációjában való részvételt is. A közös munka, az együtt eltöltött idő következményeként az egyesületből az évek folyamán igazi közösség, nagy család formálódott.¹⁰⁰ Ez nem csak abban nyilvánult meg, hogy vezetőjükkel tegeződtek és bizalmasan Lichtinek szólították, hanem rendszeresen tartottak külön összejöveteleket „Vidám estek” néven, ahol tréfás zenei előadásokra került sor. Ennek keretében mutattak be például egy bizonyos „Lichti passiója” című opust is.¹⁰¹ Az esteknek *A bömbölda* címmel hivatalos lapja is volt, *Allerbester Lloyd* című német melléklettel.¹⁰²

Bár Lichtenberg Emilen az évek folyamán több betegség eluralkodott – bicegett, romlott a látása és már 45–50 éves korában feltűnően nagyothalló volt¹⁰³ –, a második családjának számító együttest töretlen energiával és lelkesedéssel vezette. Az 1944. április 2-ára eső 70. születésnapját is az egyesület dirigálásával ünnepelte volna.¹⁰⁴ A történelem azonban közbeszólt, és a január 28-i BÉZE-hangverseny – amelyen Händel *Jephtáját* (HWV 70) adták elő – volt az utolsó alkalom, amikor Lichtenberg Emil a karmesteri pulpitusra állhatott. Hiába szerette volna az eltervezett tavaszi hangversenyt megtartani – a dátum és saját jubileuma okán

93 László: *Emlékezés egy karegyesületre*, 34.; illetve [N. N.]: *Budapesti Ének- és Zenekaregyesület működése*, 8–9. alapján.

94 *Megszületett Osváth Júlia operaénekes*. <http://mult-kor.hu/cikk.php?id=19750> (hozzáférés: 2014. 10. 29.).

95 *Emlékbresztő*. <http://www.zsido.hu/ujelet/archiv/u990209.html> (hozzáférés: 2014. 10. 29.).

96 *A gombostűálló luftballon – emlékezés Szőnyi Olgára*. http://caruso.blog.hu/2013/02/18/a_gombostuallo_luftballon_emlekezés_szonyi_olgara (hozzáférés: 2014. 10. 29.).

97 Feuer Mária: *88 muzikus műhelyében*. Budapest: Zeneműkiadó, 1972, 198. Sándor Frigyes utolsó főiskolás éveiben került Lichtenberg zenekarába. Ugyan az ő feladata volt a vonós szólamok betanítása, de kezdetben nem lehetett az előadások koncertmestere, mert az mindig a Filharmóniai Társaság vendégművésze volt.

98 Péterfi: *Emlékezéseim*, 217.

99 Rákai Zsuzsanna: *Ádám Jenő*. http://zeneakademia.hu/nagy-elodok/-/asset_publisher/29I4W6p9tHfE/content/adam-jeno/10192 (hozzáférés: 2014. 10. 29.).

100 [Kalmár]: *A Budapesti Ének- és Zenekaregyesület*, 5.

101 H. Boros: *Lichtenberg...*, 33.

102 Lásd például: Kalmár Dezső (szerk.): *A bömbölda: a Budapesti Ének- és Zenekaregyesület hivatalos vidám esti lapja*. 1/1. Budapest: Budapesti Ének- és Zenekaregyesület, 1927. Ennek egy példánya az OSZK HC 3.897/x jelzete alatt található. A német nyelvű melléklet címéből az egyik nagy támogató szervezet – Pester Lloyd szerkesztősége – kiléte is kiderül.

103 Lásd például Péterfi: *Emlékezéseim*, 149.

104 Fischer: *[Emlékezés Lichtenberg Emilre]*, 5.

a *Máté-passiót* előadni –, ezt a német megszállást követő belpolitikai helyzet nem tette lehetővé.¹⁰⁵ Lichtenberg Emil ezt követően Lendvay utcai lakásába bezárkózva, egy Wagner-monográfián dolgozva várta az események kedvezőbbre fordulását; a háború végét azonban nem érthette meg: december 6-án a nyilasok elhurcolták és megölték.¹⁰⁶ A lakását később kirabolták, majd bombatalálat érte.¹⁰⁷

A háború után Fischer Péter – aki 1964-ben Lichtenberg utolsó 25 évének egyik legközelebbi munkatársaként nevezte meg magát¹⁰⁸ – kísérletet tett a lichtenbergi hagyaték ápolására és az egyesület újjáélesztésére. A próbálkozás azonban eleve kudarcra volt ítélve: egyrészt azért, mert nagyon sokan nem éltek túl a vészkorszakot és az ostromot, másrészt mert Fischer nem volt képzett zenesz, harmadrészt pedig azért, mert a háború utáni körülmények és a politikai helyzet sem volt megfelelő ahhoz, hogy a BÉZE a régi fényében csilloghasson.¹⁰⁹

A Budapesti Ének- és Zenekaregyesület végül 1951. január 1-jével szűnt meg, illetve olvadt bele az akkor Forrai Miklós által vezetett Budapesti Kórusba.¹¹⁰

105 Randolph L. Braham: *A népiirtás politikája: a holocaust Magyarországon*. Ford. Zala Tamás, Berényi Gábor, Sz. Kiss Csaba, Garai Attila, Seres Iván, Hernádi Miklós. 2., bővített és átdolgozott kiadás. Budapest: Belvárosi Könyvkiadó, 1997. 489–520. Lásd még: Péterfi: *Emlékezéseim*, 149.

106 Lichtenberg halálának körülményei tisztázatlanok, sokáig a halálának pontos dátumát sem ismertük. Péterfi szerint elhurcolták, H. Boros szerint agyonverték, Szébenyi János szerint miután volt inasa jelentette fel, a kiérkező nyilasok helyben, a ház kertjében lelőtték. Lásd: Bársony Péter: *A vészkorszak magyar muzsikusa áldozatai*. DLA-disszertáció. [Budapest]: Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, 2010, 37.

107 Péterfi: *Emlékezéseim*, 151.

108 Fischer: *Emlékezés Lichtenberg Emilre*, 24.

109 Pál Csilla szíves szóbeli közlése alapján.

110 A Holokauszt Emlékközpont emlékkönyve. <http://hdke.hu/emlekezes/emlekkonyv/kereses?page=27> (hozzáférés: 2014. 10. 29.).

FÜGGELÉK. LICHTENBERG EMIL ÍRÁSAI**A Vokális és instrumentális mesterművek magyarázata sorozat kiadványai, számmal ellátva¹¹¹**

- Bach: Máté passió. Tanulmány.* [2. kiadás.] Budapest: Pannónia, [1920] /Vokális és instrumentális mesterművek magyarázata V./.
- Händel: A Messiás. Oratórium. Tanulmány.* [Budapest]: Budapesti Karénekegyesület, 1915 /Vokális és instrumentális mesterművek magyarázata VII./; ²[1917]; ³Budapest: Budapesti Ének- és Zenekaregyesület, [1928]
- Händel: Jéfta. Oratórium.* [Budapest]: Budapesti Ének- és Zenekaregyesület, [1922] /Vokális és instrumentális mesterművek magyarázata IX./.
- Schumann: A Paradicsom és a Péri. Tanulmány.* Budapest: Budapesti Ének- és Zenekaregyesület, [é. n.] /Vokális és instrumentális mesterművek magyarázata X./.
- Bach: Nagy mise (h-moll). Tanulmány.* Budapest: Budapesti Ének- és Zenekaregyesület, [1924] /Vokális és instrumentális mesterművek magyarázata XI./.
- Bach: János passió. Tanulmány.* Budapest: Budapesti Ének- és Zenekaregyesület, [1925] /Vokális és instrumentális mesterművek magyarázata XII./; ²[1941].
- Bach-kantáták.* Budapest: Budapesti Ének- és Zenekaregyesület, [1927] /Vokális és instrumentális mesterművek magyarázata XV./.
- Claudio Monteverdi: Orfeo.* Budapest: Budapesti Ének- és Zenekaregyesület, [1929] /Vokális és instrumentális mesterművek magyarázata XV. [helyesen: XVI]./.
- Bach: Die Kunst der Fuge. Tanulmány.* [Budapest]: Budapesti Ének- és Zenekaregyesület, [1930] /Vokális és instrumentális mesterművek magyarázata XVII./.
- Bach: Máté passió. Tanulmány, 3., átdolgozott kiadás.* [Budapest]: Budapesti Ének- és Zenekaregyesület, [1931] /Vokális és instrumentális mesterművek magyarázata XVIII./; ²[1943].
- Bach: Ünnepi mise (h-moll). Tanulmány.* Budapest: Budapesti Ének- és Zenekaregyesület, 1937 /Vokális és instrumentális mesterművek magyarázata XIX./; ²1942.
- Bach: Karácsonyi oratórium. Tanulmány.* Budapest: Budapesti Ének- és Zenekaregyesület, [1934] /Vokális és instrumentális mesterművek magyarázata XX./.

111 A sorozat számai közül nem sikerült fellelnem a következőket: I–IV., VI., VIII., XIII–XIV. Azt feltételezem, hogy az I–IV. még nem kapott számot – és valószínűleg a következő csoportban megtalálható Haydn-, Bach-, Händel- és Mendelssohn-ismertetőik lehetnek –, a későbbi hiátusok pedig talán korábbi kiadványok reprintjei voltak.

Jellegüket tekintve a *Vokális és instrumentális mesterművek magyarázata* sorozathoz tartozó, szám nélkül kiadványok

- Brahms: Requiem Op. 45. Tanulmány.* Budapest: Méry Béla, [é. n.]; ³Budapest: Pannónia Nyomda, [1910], ⁴Budapest: Méry Béla, [1930?].
- Haydn: A Teremtés. Oratorium solo-, vegyeskar- és zenekarra. Zene- és szöveg-magyarázat.* Budapest: Károlyi György, [1911], ²1912.
- Bach: Máté passió. Tanulmány.* Budapest: Rózsavölgyi és Társa, [1912].
- Georg Friedrich Händel [Makkabeus Júdás. Oratórium Chrysander átdolgozásában].* [Budapest]: Pesti Könyvnyomda, [1914] [A *Zeneközlöny*ben megjelent cikk különlenyomata].
- Mendelssohn: Éliás. Oratórium az Ó-Testamentum szavai szerint (70. mű).* Budapest: Rózsavölgyi és Társa, [1915].
- Händel: Jephtha oratóriuma.* [Budapest]: [May Ny.], [1937].

Az Operaház számára írt ismertetőik

- Lichtenberg Emil [et al.]: *A Nibelung gyűrűje. Wagner Rikárd zenedrámájának esztétikai és zenei méltatása.* [Budapest]: Pesti Nyomda, 1903.
- Berlioz Hektor: *Faust elkárhozása. Zenei legenda.* Budapest: Operaház, 1904.
- Wagner Richard: *Parsifal.* ²Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 1923.

Folyóiratcikkek

- „Händel: Makkabeus Júdás. Oratórium Chrysander átdolgozásában”. *Zeneközlöny*, 1914, [377]–392.
- „Bach-kantáták”. *Zenei Szemle*, I/7. (1917. szeptember), 208–211., I/8. (1917. október), 241–243.
- „Bach passióiról”. *A Zene*, VII/3. (1925. március 31.), 65–66.
- „A zongoraverseny fejlődése Bach-tól Liszt-ig”. *A Zene*, VIII/2. (1926. október 14.), 25–28.
- „Esztétikai kérdések”. *A Zene*, IX/7. (1928. január 16.), 136–137., IX/9. (1928. február 15.), 178–179.
- „A zenei műveltségről”. *A Zene*, X/6. (1929. január 1.), 101–103., X/7. (1929. január 15.), 120–123., X/8. (1929. február 1.), 137–139.
- „Rádió és zeneművészet”. *Zenei Szemle*, XIII/1. (1929), 8–12.
- „Az iskolai zenetanítás általános irányelvei”. *Zenei Szemle*, XIII/2. (1929), 21–24.

Monográfiák

- Beethoven és a Missa Solemnis.* Budapest: [May János], 1931.
- Heinrich Schütz.* Budapest: May János, [1935].
- Beethoven zongoraszonátái.* Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 1939, ²1940.
- Johann Sebastian Bach élete és művei.* Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 1940.
- Mozart élete és művei.* Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 1943.
- Beethoven kamarazenéje.* Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 1944.

ABSTRACT

ZSOMBOR NÉMETH

EMIL LICHTENBERG AND HIS MUSICAL ENSEMBLES

The name Emil Lichtenberg (1874–1944) is today known only in fairly restricted circles, but his work as a performer and musical writer without doubt played a role in helping Hungary's choral and oratorio culture, and more broadly its concert life, attain the level it enjoys today. The article focuses on the societies that he founded: the Budapest Choral and Orchestral Society, which began in 1919 as an amalgamation of the Hungarian Women's Choral Society (1907), the Budapest Choral Society (1911) and the Budapest Orchestral Society (1914). The article provides information about the repertoire of Lichtenberg's ensembles, making use of contemporary sources and reminiscences from after the 2nd World War – giving special attention to the first Hungarian performances of works, or those heard after a long absence, the role he played in educating audiences and his lectures and publications on music. An attempt is made to reconstruct his performing style with the aid of contemporary comment in the press and the surviving material used in performance. Apart from this, the organizational structure of the Society is presented, its everyday workings, and its role and function in the society and concert life of its time.

Zsombor Németh studied musicology at the Liszt Academy between 2008 and 2013, and at present is studying for a PhD. The main focus of his interests are the music of the 17th and 18th centuries, and its reception history in the 19th and 20th centuries. The titles of his dissertations were *Johann Georg Pisendel and ritornello form: opening movements of concerti in the wake of Vivaldi* (BA), and *Zoltán Kodály's Bach reception* (MA). Last year he gave a conference paper on *Sándor Jemnitz and early music*. He is taking part in the work done by the MTA BTK Institute for Musicology's „Lendület” Archives and Research Group for 20th–21st Century Hungarian Music, and the Bartók Archives. Aside from his work as a scholar he is active as a violinist, primarily as a performer of the music he is focussing on, playing period instruments.